1984 n 1

Життя і Школа

ZHYTTIA I SHKOLA, Ukrainian Cultural and Educational Periodical

No. 1 (204 Jan. 1984 Feb. Year XXX

Є. Маланюк

Шевченко і нація

I.

Трудно і якось страшно говорити сьогодні на ту широку й велично-колосальну тему, що окреслюється одним словом: «Шевченко».

Кожне фальшиве слово, кожен фальшивий звук будуть блюзнірством і гріхом. А власне найбільше фальші й нещирости накопичили українські покоління саме біля цієї теми.

Почавши хоч-би з сентіментально-селянського костюму, в який одягли Шевченка наші «народники», оці глибоко нещирі — селянський кожух і смушкова шапка, і кінчаючи отими заяловеними епітетами «мужицького поета», «ґеніяльного самоучки» і т. п., що їх з *радістю* підхопили москалі і московська критика, — все ж це до нудоти фальшиве, до сорому нещире, до болю блюзнірське, особливо по відношенню до того, хто все життя своє шукав і чекав «апостола *правди* і науки».

Справді, замісць того, щоб поставити Шевченка фундаментом національної культури, щоб підкреслити в нім його особисту високу культурність — поета, що стоїть поруч Міцкевіча й Пушкина, лявреата Академії Мистецтва, значного артиста маляра і найвизначнійшого майстра-ґравера, — українське суспільство приклало всіх зусиль, щоб низвести його до ступіня «самоучки», «талановитого мужика» і взагалі якогось напів-вундеркінда.

Найтраґічнійше ж полягало в тім, що все це робилося bona fide, від щирого серця... Натурально, що ворогам української культури цього тільки й треба було. Адже ж з одного з найбільших державних будівничих в цілій Европі — гетьмана Богдана, при допомозі складених тодішньою українською інтеліґенцією псевдо- народніх пісень, — зроблено ж напів п'яного й малограмотного бунтівника, а з гетьмана Мазепи при тій же допомозі і за ласкавою участю Пушкина, зроблено «злодея». Чому ж би ця доля мала оминути Шевченка? Російському урядові й російському суспільству тільки й треба було, щоб Шевченка пошити в «певца крестьянской недоли» (як тепер — «класової боротьби» і «соціяльного визволення»), в товариша якому-небудь Кольцову або Нікітіну, щоб, крий Боже, не порушити «единства русской литературы» і «единой неделимой России».

Правда, сьогодні вже смішно говорити про Шевченка, як про неука, *тільки* «мужика», але хотілося-б, щоб сьогодні, зіпсований непроханими стараннями, образ його — встав перед нами очищеним і реальним у всій своїй прекрасній простоті, з мудрим українським обличчям, одуховленим лагідною усмішкою «з підуса», усмішкою гострого й дотепного українського гумору, завше готового перейти в понурий гіркий сарказм. І хай Шевченко буде одягнений не в кожух і шапку, а в старомодній тодішній чорний сурдут і широку краватку тридцятих років XIX століття. І хай нарешті, постать Шевченка перестане бути образом якогось леґендарного напів-гайдамаки, напів-кобзаря, а уявиться нам таким, як він був в дійсности: високо-культурною, високо-інтеліґентною

людиною, що інтелектуально йшла в рівень зі своїм романтичним віком, вела знайомства з найвищою інтеліґенцією тодішньою, читала, зустрічалась, дружила, жила і горіла вічними огнем єдиної ідеї. Хай сьогодні той лубочний, неприродний, вигаданий образ Шевченка зітреться і розтане, а натомісць встане живий, реальний, правдивий образ його.

Тільки після такого очищення ми можемо підійти до цієї епохальної для нації української постаті, постаті, духом якої живе і живиться українство вже скоро століття, постаті, що як колосальний маяк освітлювала й освітлює досі трудний скорботний шлях української історії в майбутнє.

II.

Він був поетом, маляром і ґравером, він був одним з фундаторів Кирило-Методієвського Брацтва і політичним діячем, але не в цім головна суть Шевченка, не в цім же надприродне чудо, та втілена в нім *національна благодать*, що маґнетом притягає кожну українську душу, національною електричністю насичує читача його творів і його біоґрафії і мимоволі примушує кожного українця творити навколо Шевченка романтичну леґенду.

Чи ловили ви себе при читанню його творів на такій думці: що ж тут особливого в цих віршованих рядках, в цих простих, звичайних словах, в цім, як писав «Кіевлянін» — «Шевченковском для всех русских понятном — языке?» А отже кожне слово пече. Кожен рядок примушує здрігатись од гніва, болю, любови, муки. Кожен вірш потрясає всім нашим єством і є місця, де трудно вдержати сльози навіть далеко не сентіментальній людині.

Вже нарешті наші філолоґи кладуть основи науки шевченкознавства, десятки професорів і доцентів працюють і працюватимуть над шевченковським словником, сінтаксою, метрикою й ритмікою. Вони будуть, як хірурґи викривати, аналізувати найменші деталі його творів. Вони відкриють багацько де-чого, як багацько вже відкрито, але подібно до того, як хірурґічним ножем не можна заналізувати душі людини, так, боюся, й науково-філолоґічним шляхом не можна буде викрити душі Шевченка. Її можна відчути лишень, вхопити й зрозуміти національною інтуіцією.

Шевченка перекладено на багато чужих мов, але боюся, що, як би близький до оріґіналу й як би сумлінний не був переклад, головна національна суть Шевченка для чужинця завше буде закритою.

Цією головною суттю Шевченка є розлита в творах його національна індівідуальність, поява якої в проклятих російських умовах була, не перебільшуючи — чудом.

Адже в Росії, де «від молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує», було мовчання єдиного великого цвинтаря, була пустка, смерть. Тіло нації української було настільки паралізовано, що ворог вважав її вже трупом: шляхта українська — денаціоналізована до ніцету, інтеліґенція українська, звичайно шляхетська, устами Гоголя договорилася вже до того, що «моя родина — Москва», і, крім «Вечеров на

хуторе блізь Діканьки», в душі їх від національного — начисто нічого не лишилося. Кріпацьке темне й вбоге населення українське, позбавлене інтеліґенції, звичайно, уявляло з себе, по виразу Шевченка, «міліони свинопасів», що кровю і потом своїм поливали землю, не знаючи, забувши, що то за земля, що «картопельку родить», «якіх батьків чиї сини» вони. Пустка. Мовчання. Кінець.

Але от ніби у відповідь цинічному заспокоєнню ворога, — глибини нації, її вулканичні надра, її ще живе, ще дієве ядро породжує таку велетенську національну індивідуальність, як Шевченко, — цього Везувія нації, цей спазматичний протест проти смерти, цей могутній крик жадоби до життя, до існування, добуяння, цю грозову осторогу ворогові: Ні. — нація не вмерла. Нація не може вмерти. — Ось що промовила на увесь світ поява Шевченка.

З мовчазної маси покалічених, затурканих, полишених своєю кволою інтеліґенцією і зрадницькою аристократією німих рабів — зродилась постать вирізблена з суцільно-чистого національного матеріялу; серед темної, понурої, безобличної юрби рабів зявилась постать Суверенної Індивідуальности, закінченого національного обличчя, могутньої національної життєздатности, повна руху, горіння, палання, — як велетенський смолоскип національний в чорнім мороці поневолення.

І цю величезну національну пустелю, цю страшну соціяльну порожнечу, що побачив він перед собою на Україні, — мужнім творчим ґенієм своїм він наповнив собою, наситив своєю індівідуальністю, запліднив творчими імпульсивними образами своєї нелюдської, пекучої, пропалюючої поезії.

Ледачу, сліпу, рабську кров в недокровних жилах того «міліона свинопасів», в якім животіли і «мертвий гнів і нежива любов», — він змусив пульсувати швидче і ся кров закипіла, забурлила, забунтувалась.

Вже раз — назавше.

Бо всі ті події, що їх знає історія українська по Шевченкові, всі рухи і вибухи, увесь національний розвиток, повстання й обидві революції, нарешті війна за визволення 1917—1920 рр. і той т. зв. «бандитизм», що йде й сьогодні по Україні — все це наслідки того першого імпульсу, першого заряду, що дав своєю творчою особистістю, своїми творчими образами Шевченко.

Така могутня суґестійна сила Шевченкової поезії — навіть в зовнішніх дрібницях.

Але повторюю — Шевченко був може менш за все поетом, і у всякім разі не тільки поетом.

Беручи в аспекті психолоґії — Шевченко, як *явище*, як *особистість*, є вперше у всю свою широчінь поставлена всеохоплююча для української справи проблєма: незрячий раб мусить стати вільною людиною.

Коли зважимо, що ця чисто психолоґічна проблєма стоїть нерозвязаною й до сьогодні, що в цій проблємі *і лишень в ній* треба шукати причин нашої поразки в останній боротьбі, що сьогодні ця проблєма з особливою виразністю розгортається самим життям на Україні, то зрозуміємо, що Шевченко ще довго не буде «старим», ще довго не перестане бути чинним акумулятором духовно-національної енерґії, ще довго без нього, як без образа майбутньої

Української Індівідуальности в майбутній остаточно сформованій Українській Державі ми обійтися не зможемо. Це й є те, що називається вічним юнацтвом безсмертя і що мають в собі сини лише *живих націй*.

Тому то лише Шевченко й досі є запорукою, що нація українська, всупереч всій своїй ґеоґрафічній, етноґрафічній та історичній траґедії буде жити, бо маючи Шевченка, вона не може, не сміє вмерти. Шевченко і провансальство є речі взаємно виключен.

III.

Саме цей характер появи Шевченка, це внутрішнє значіння його *особистости*, примусило московську й «общеросійську» критику поставитись до його творів і до його самого з такою неприхованою ненавистю.

Ця ненависть червоною ниткою проходить через все відношення *російства* в цілому до української культури, починаючи від Бєлінського й сучасними Войтоловскими та Коряками кінчаючи.

Характеристично, що Бєлінський, яко винятково-таланови, тий критик, одразу зрозумів всю *небезпеку* Шевченка для Росії і «як досвідчений борець на літературнім фронті, Бєлінський заходився перш за все дискредитувати ворога, виставляючи його кепським вірнопоробом, щоб відвести від нього увагу громадянства».*)

Поки українство проявляло себе в літературі Гулаком-Артомовським та «Листами до любезних земляків», — Бєлінскій не лише заховував спокій, але навіть ставився *поблажливо*, бо мовляв, для «*простово* народа о *простых* вещах можно писать и на украинском языке, но без претензий на титул поета». («Отечественныя Записки», р. 1842. № 5). Але «ничтожный человек и плохой пиита», який «своими дерзкими глупостями раздражает правительство» в імя «хохлацкаго патриотизма галушек и вареников со свиным салом», — не дивлячись на всю свою «ничтожность» запалив у Бєлінському вогонь шовіністично-російської ненависти вже *на все життя*. Бєлінський не забуває надалі увесь час слідкувати за Шевченком, за його творами й життям, отверто визнаючи свою «особливу персональну ненависть до подібних лібералів». (Лист до П. Анєнкова.)

А скільки пер московських і малоросійських поломано за невдячною працею — деґрадувати Шевченка до розмірів «малоросійскаво Нікітіна». Один з найзавзятіших сучасних москвофілів — український «критик» п. Коряк побив всі рекорди на тяжкім шляху «українізації» Шевченка. (Див. його статті «Боротьба за Шевченка» і инш.)

Недавно в Москві вийшла нова «Історія русской литературы» автор якої п. Войтоловскій (фельєтоніст з «Киев. Мислі») простісінько увів Шевченка в розділ «русских народных писателей» і «творцов русской литературы», поруч Кольцова, як «писателя с душой Чехова».

Але енерґія москалів і общеросів витрачається цілком даремно. Шевченко і «Єдиная Росия» хоча б і під маскою «С.С.С.Р.» — є речі *взаємновиключені* і жадні виправдування «проклятим

царизмом» або «класовою боротьбою» тут не поможуть.

Шевченко перше й найбільше *явлення самостійного українського духа*, що в огні і крові останніх років з такими колосальним напруженням шукає свого *повного* втілення, своєї *повної* реалізації. Але було-б однобічним фаталізмом на цім заспокоїтися.

Шевченко не лише дає, а ще й обовязує. І перш за все він обовязує кожного з нас відшукати в собі, відродити в собі ті шевченківські *емоції*, ті шевченківські струни, що згучатимуть в унісон його вулканічній, очищуючій, відроджуючій поезії; відшукати в собі ту шевченківську *тональність*, яка допоможе нам чинно й переможно пройти шлях від типу вчорашнього раба до завтрашнього типу вільної суверенної й конструктивної суспільної Одиниці.

*) А. В. Багрий. «Т. Г Шевченко в русских переводах. Баку. 1925. ст. 11.

ПАМ'ЯТІ СІМНАДЦЯТОГО

С. ЛЕВЧЕНКО

Розійшлись ми у світ, на всі сторони...
На Захід, на Південь, на Схід!
(Вдома — ниви залізом поорані!...)
Правда — в небі лиш зоряна, зоряна...
Її в серці — кривавиться слід....

Розійшлися з сльозами, з прокльонами...
На Захід, на Південь, на Схід!
Ой, шарпнули б усіми враз тронами!
Ой, погралися б всіми коронами! —
За вулкани розплавлених сліз!...

Як перекотиполе — у наймити!...
(Ой, з роками — ріками той жаль!...)
Та рабам лиш нікчемним все плакати!
В гужині — у борні переплавити,
Вільні серце здолали на сталь!

І нові уже гимни заспівано...
І нова вже вулканить любов!...
Зі старим — усе зірвано, зірвано!
Клич у серці клекоче нестримано:
Г'острі леза!... Залізо... і кров!...

Кіровоград... бібліотека ... Д. І. ...ижевського
ІНВ №